

TA'LIMDAGI QIYINCHILIKLAR VA TA'LIM OLIISH QOBILIYATINING BUZILISHI O'RTASIDAGI FARQLASH

Isakulova N.J.

ped.fan.dok., professor, O'zDJTU, O'zbekiston,

Пертаева Эльмира Кулибаевна

Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз университеті, "Қазақ тілі мен әдебиеті" кафедрасының профессордың ассистенті, филология ғылымдарының кандидаты, Qozog'iston

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'limdagi qiyinchiliklar va ta'lim olish qobiliyatining buzilishi o'rtasidagi farqlash yoritilgan.

Tayanch so'z va iboralar: inklyuziv ta'lim, tabaqalashtirilgan ta'lim, jahon amaliyotidagi tendentsiyalari.

Ta'limdagi qiyinchiliklar va ta'lim olish qobiliyatining buzilishi o'rtasidagi farqlashni aniqlash uchun tadqiqotchilarning fikr-mulohazalarini tahlil qilamiz.

B.F.Lomov faoliyatni tahlil etishning umumiy psixologiyada qabul qilingan sxemasini ko'rib chiqib, bu faoliyatni bajaruvchi shaxsning boshqa shaxslar bilan hamkorligi boshqacha qurilishi zarurligini ta'kidlab o'tadi. Yakka shaxs faoliyatining psixologik tahlili faoliyat sub'ektining boshqa odamlar bilan aloqasini mavhumlashtiradi. Lekin bu mavhumlashtirish nihoyatda muhimligidan qat'i nazar, o'rganilayotgan hodisalarni bir tomonlama yoritish imkonini beradi. O'qituvchi va o'quvchining hamkorlikdagi faoliyatiga doir tadqiqotlarda, asosiy e'tibor o'zaro munosabatning rivojlanishini o'rganishga qaratilgan, o'qitishni guruhli tashkil qilish jarayoni bayon qilingan.

A.V.Petrovskiy jamoadagi shaxslararo munosabatlar faoliyatdan kelib chiqishini o'rganib, ta'lim jarayonida o'qituvchining o'quvchilar bilan hamkorligini tashkil qilish faqat ularning muloqotga ehtiyojini qondirish vositasi emas, balki o'quv materialini o'zlashtirishning ham vositasi ekanligini ta'kidlagan edi. Bu muammoga boshqacharoq yondashgan

A.A.Bodalev o'qituvchi bilan o'quvchining munosabati ularning samarali, hamkorligini vujudga keltirish uchun qulaylik yaratishi zarur deb hisoblaydi. Buning uchun o'qituvchilar o'quvchilarning shaxs sifatidagi xususiyatlarini, maqsad va ehtiyojlarini hisobga olishlari shartdir. Yuqoridagi fikrlarga qaramay, o'zlashtirishning turli bosqichlarida o'qituvchi bilan o'quvchilarning turli hamkorligi qanday uyushtirilishi masalasi hal bo'lgan emas. Binobarin, o'qituvchida o'quv faoliyatini hamkorlik asosida tashkil qilish ko'nikmalari yo'qligi qator muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Hamkorlikdagi mahsuldor faoliyatni psixologik jihatdan o'rganishni V.YA.Lyaudis boshchiligidagi psixologlar guruhi amalga oshirdi. Uning asosiy

maqsadi yangi psixik fazilatlarning shakllanishida o'qituvchi bilan talaba hamkorligining rolini ifodalash edi. Ushbu nazariyaga binoan o'quv faoliyatining shakllanishi fan asoslarini o'zlashtirishning negizi emas, balki shaxsning ijtimoiy-madaniy qadriyatlarini egallash jarayonidir. Mazkur nazariya asosida o'quv vaziyatini talaba shaxsining rivojlanishidagi «yaqin kamolot zonasi»nigina emas, balki «pertseptiv rivojlanish zonasi»ni ham yaratadigan yo'sinda, loyihalash mumkin.

V.Ya.Lyaudis o'quv vaziyati tarkibidagi 4 ta o'zgaruvchan holatni ko'rsatadi:

a) tashkiliy o'quv jarayonining mazmuni (uning xususiyati, o'quvchi o'zlashtiradigan faoliyat dasturi, egallanadigan bilish faoliyatining turlari;

b) ta'lim mazmuni va o'quv faoliyati usullarini o'zlashtirish: bir bosqichdan boshqasiga o'tish tartibi, v) talaba bilan o'qituvchining o'zaro ta'siri va hamkorlik sistemasi;

g) ta'limdagi o'zgaruvchan omillarning o'zaro aloqasining takomillashuvi. O'zaro hamkorlikning muhim omili va talabalarning o'zaro munosabati xususiyatini belgilovchi asos o'qituvchi bilan talaba hamkorligining shakllaridir. Hamkorlikdagi o'quv faoliyati (o'qituvchi va talaba munosabatlarining va birgalikdagi xatti-harakatlarining alohida turidirki, u o'zlashtirish ob'ektini, bilish faoliyatining barcha qismlarini qayta qurishni ta'minlaydi.

Hamkorlikdagi o'quv faoliyatining maqsadi o'zlashtiriladigan faoliyat va birgalikdagi harakatlar, munosabat va muloqotning boshqarish mexanizmini yaratishdir. Hamkorlikdagi faoliyatning mahsuli talabalar mustaqil holda ilgari surgan yangi g'oyalar va o'zlashtirilayotgan faoliyatning mohiyatiga bog'liq maqsadlar va sheriklikda shaxs pozitsiyasini boshqarish istaklarining yuzaga kelishidir. Hamkorlikdagi faoliyat usuli deganda o'qituvchi bilan talabaning birgalikdagi xatti-harakatlarining sistemasini tushunish kerak. Bunday xatti-harakatlar o'qituvchining talabaga ko'rsatadigan yordamidan boshlanadi, talabalarning faolligi asta-sekin o'sa borib, butunlay ularning o'zi boshqaradigan amaliy va aqliy harakatiga aylanadi, o'qituvchi bilan talaba o'rtasida gi munosabat esa sheriklik pozitsiyasi xususiyatiga ega bo'ladi.

Psixologiya fanida hamkorlikning yettita shakli mavjud, ular quyidagilardan iboratdir:

- 1) faoliyatga kirish;
- 2) mustaqil harakatlar (o'qituvchi bilan talaba hamkorlikda bajaradilar);
- 3) o'qituvchi harakatni boshlab beradi va unga talabani jalb etadi;
- 4) taqlid harakatlari (o'qituvchidan ibrat olgan talaba ana shu namuna asosida harakat qiladi);
- 5) madad harakatlari (o'qituvchi talabaga oraliq maqsadni va unga erishish usullarini tanlashda yordam beradi hamda oxirgi natijani nazorat qiladi);

6) o'zini-o'zi boshqarish harakatlari (o'qituvchi umumiy maqsadni ko'rsatishda va oxirgi natijani baholashda ishtirok etadi);

7) o'zini o'zi qo'zg'atuvchi harakatlar;

8) o'zini uyushtiruvchi harakatlar.

Ta'limdagi qiyinchiliklar va ta'lim olish qobiliyatining buzilishi o'rtasidagi farqlash – ta'lim jarayonida o'quvchilarning har xil muammolarni boshdan kechirishiga sabab bo'ladigan ikki asosiy omilni ko'rsatadi. Bu ikki tushuncha bir-biriga o'xshash bo'lsa-da, ular o'rtasida muhim farqlar mavjud. Quyida bu farqlarni yanada aniqroq tushuntirishga harakat qilamiz (1-jadvalga qarang):

1-jadval.

Ta'limdagi qiyinchiliklar va ularning sabablari, ta'lim olish qobiliyatining buzilishi va ularning sabablari

Ta'limdagi qiyinchiliklar va ta'lim olish qobiliyatining buzilishi	Asosiy belgilari
Ta'limdagi qiyinchiliklar	
Ta'limdagi qiyinchiliklar o'quvchilarning ta'lim olish jarayonida uchraydigan vaqtinchalik yoki doimiy muammolardir. Bu qiyinchiliklar odatda o'quvchining o'rganish jarayonida xususiy bir jihatlaridan kelib chiqadi va odatda o'qituvchilar, ota-onalar yoki boshqa pedagogik mutaxassislar tomonidan qo'llaniladigan yondashuvlar orqali bartaraf etilishi mumkin	O'rganishdagi sekinlik. Ba'zi o'quvchilar materialni sekinroq o'zlashtiradilar, lekin bu ularning aqliy salohiyati pastligini anglatmaydi. Ular faqat o'z vaqtida yordam yoki qo'llab-quvvatlashni talab qilishi mumkin. Dastlabki ta'limda qiyinchiliklar. Ba'zi bolalar o'z yoshiga mos keladigan bilimlarni olishda qiyinchiliklarga duch kelishadi, ammo ular yaxshi qo'llab-quvvatlash orqali o'rganish jarayonini davom ettirishlari mumkin. Motivatsiya va diqqatni jamlashdagi muammolar. Ta'limdagi qiyinchiliklar ba'zan o'quvchining diqqatini jamlash yoki motivatsiyasini saqlashda yuzaga keladi. Bu qiyinchiliklar turli sabablar bilan bog'liq bo'lishi mumkin, masalan, o'quvchi o'zi uchun qiziqarli bo'lmagan predmetlarni o'rganayotganida
Ta'limdagi qiyinchiliklar sabablari	
Atrof-muhit ta'siri	O'quvchining uyi, oila muhitidagi stresslar yoki boshqa tashqi omillar ta'lim jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin
Ko'nikmalarni rivojlantirishda qiyinchiliklar	Ba'zi o'quvchilar til, matematikada yoki boshqalarida ba'zi boshlang'ich ko'nikmalarni o'rganishda qiyinchiliklarga duch keladilar
Qisqa muddatli sog'liq muammolari	Vaqtinchalik kasalliklar yoki jismoniy holatlar o'quvchining diqqatini va konsentratsiyasini buzishi mumkin
Ta'lim olish qobiliyatining buzilishi	
Ta'lim olish qobiliyatining buzilishi (yoki o'rganish buzilishlari) o'quvchining aqliy, jismoniy yoki hissiy rivojlanishida doimiy va sezilarli o'zgarishlar bilan bog'liq muammolarni bildiradi. Bu buzilishlar o'quvchining	Maxsus o'rganish buzilishlari. O'quvchining o'rganish jarayoni bazi xususiyatlar bilan buziladi, masalan, disleksiya (o'qish va yozish qobiliyatining buzilishi), diskalkuliya (matematika qobiliyatining buzilishi) yoki dysgraphia (yozuv qobiliyatining buzilishi). Qobiliyat va iqtidorga bog'liq bo'lmagan muammolar. O'quvchilarda aqliy salohiyat yuksak bo'lishi mumkin, ammo

o'zlashtirish qobiliyatiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi va ularni muayyan pedagogik yondashuvlar, maxsus ta'lim metodlari yoki tibbiy yordam orqali tuzatish yoki yengillashtirish kerak	ular noaniq, qiyin, yoki noto'g'ri o'rganish metodlari tufayli o'rganish jarayonida qiyinchiliklarga duch kelishadi. Psixologik va hissiy rivojlanish buzilishlari. O'quvchilar o'z his-tuyg'ularini boshqarishda va boshqalar bilan ijtimoiy aloqada qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin, bu esa ta'lim jarayonini murakkablashtiradi
Ta'lim olish qobiliyatining buzilishlari sabablari	
Genetik yoki biologik sabablar	Ba'zi o'rganish buzilishlari genetika, tug'ma nuqsonlar yoki miyada kimyoviy disbalans bilan bog'liq bo'lishi mumkin
Nevrologik yoki psixologik omillar	Ba'zi bolalar tug'ma yoki rivojlanish jarayonida miyaning ba'zi qismlaridagi funksional o'zgarishlar tufayli qiyinchiliklarga duch keladilar
Atrof-muhit yoki tarbiya	Ularning ta'lim olish jarayoniga bo'lgan yondashuvi, ota-onalar va o'qituvchilarning yondashuvlari ham o'rganish qobiliyatiga ta'sir qilishi mumkin

Ta'limdagi qiyinchiliklar va ta'lim olish qobiliyatining buzilishi o'rtasidagi farqlar aniqlandi (2-jadvalga qarang):

2-jadval.

Ta'limdagi qiyinchiliklar va ta'lim olish qobiliyatining buzilishi o'rtasidagi farqlar

Xususiyat	Ta'limdagi qiyinchiliklar	Ta'lim olish qobiliyatining buzilishi
Tabiat	Vaqtinchalik yoki yengil qiyinchiliklar	Doimiy, chuqur va tizimli buzilishlar
Sabablari	Atrof-muhit, motivatsiya, vaqtinchalik omillar	Genetik, biologik yoki nevrologik omillar
Ta'siri	O'quvchilarni vaqtincha ta'lim olishda qiyinchilikka olib keladi	O'quvchilarning o'rganish qobiliyatini jiddiy cheklaydi
Davolash va yondashuvlar	O'qituvchilarning qo'llab-quvvatlash va yordami kerak	Maxsus ta'lim usullari, terapevtik yondashuvlar zarur
Misollar	Diqqatni jamlashda qiyinchilik, motivatsiya yetishmovchiligi	Disleksiya, disartriya, autizm, ADHD

Ta'limdagi qiyinchiliklar va ta'lim olish qobiliyatining buzilishi o'rtasidagi farq asosan ularning tabiati va ta'sirining chuqurligida yotadi. Ta'limdagi qiyinchiliklar odatda vaqtinchalik va yengil bo'lib, ularni to'g'ri yondashuvlar yordamida bartaraf etish mumkin. Ta'lim olish qobiliyatining buzilishi esa doimiy, jiddiy va rivojlanish jarayonida davom etadigan holatlarni ifodalaydi, bu esa maxsus ta'lim yondashuvlarini talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Организация режима урока в инклюзивном классе. Организация режима урока в инклюзивном классе (1sept.ru).
2. Shomaxmudova R.Sh. Maxsus va inklyuziv ta'lim: xalqaro va milliy tajribalar. Uslubiy qo'lanma. – Toshkent 2011. – 208 b. 183-184-б.